

22. Prichiny dorogovizny. (Doklad prof. K. G. Voblogo) [*The reasons of high prices (The report of the prof. K. G. Vobliy)*] // Kievskaja mysl'. – 1915. – 14 fevralja. – S. 5.

23. Reynt O. P. Persha svitova vyna i Ukrajina [*The First World War and Ukraine*] / O. P. Reynt, O. V. Serdyuk. – K.: Geneza, 2004. – 473 s.

24. Sidorov A. L. Jekonomicheskoe polozhenie Rossii v gody Pervoj mirovoj vojny [*The economic situation in Russia during the First World War*] / A. L. Sidorov. – M.: Nauka, 1973. – 656 s.

25. TsDIAK Ukrainy, m. Kyiv. – F. 1 335. – Op. 1. – Spr. 1 659. – 694 ark.

26. Shaposhnikova N.O. Prodovol'che stanovyshche v Ukraini v roky Pershoyi svitovoyi vyny (lypen' 1914 – lyutyu 1917 r.) [*The food situation in Ukraine during the First World War (July 1914 – February 1917)*] / N. O. Shaposhnikova. – K.: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, 2002. – 174 s.

УДК 94(477) «1941–1944»

**МАТЕРІАЛИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ПРО ЖИТТЯ ПРЕДСТАВНИКІВ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
ПЕРІОДУ НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.)**

Бистра Марія

У статті проаналізовано документальні матеріали фондів Державного архіву Одеської області, які відклалися протягом німецько-румунської окупації Одещини (1941–1944 рр.) і відбивають сутність окупаційного режиму. Метою пропонованої статті є спроба оцінити інформативні можливості документальних фондів зазначеної архівної установи у висвітленні історії життя і праці представників науково-педагогічної інтелігенції в умовах німецько-румунської окупації регіону часів Другої світової війни.

До аналізу було залучено актові документи та діловодну документацію фондів центральних румунських окупаційних структур губернаторства Трансністрія та Одеської примарії, а також вищих навчальних закладів регіону, зокрема Одеського університету, Одеського політехнічного інституту, Одеської консерваторії. Крім того, важливим доповненням до офіційної документації стали матеріали донесень місцевих агентів німецького командування про становище та настрої населення Одеси з фонду «Документи і матеріали

з історії Великої Вітчизняної війни на території Одеської області (1941–1945 рр.)». Проаналізовано дані періодичної преси регіону, зокрема матеріали трьох різних за своїм характером і читацькою аудиторією газет («Одесская газета», «Молва», «Одесса»), які дозволяють суттєво доповнити дані інших писемних джерел.

У ході дослідження зроблено висновки про значні інформативні можливості проаналізованих фондів архіву у висвітленні різних аспектів життя науково-педагогічної інтелігенції регіону періоду німецько-румунської окупації. До найбільш перспективних для подальшого дослідження можна віднести документи особового походження.

Ключові слова: архівний фонд, документальні матеріали, німецько-румунська окупація, науково-педагогічна інтелігенція.

Розвиток історичної науки сприяє зміщенню центра уваги дослідників на проблеми соціокультурного, етноконфесійного життя, морально-психологічних аспектів існування соціуму. Все більшої популярності набуває висвітлення історії певного історичного періоду через призму життя окремих верств суспільства, соціальних груп, таких як науково-педагогічна інтелігенція, селянство, робітництво. Це зумовлено необхідністю всебічно реконструювати історичні реалії, розкрити сутність процесів і скорегувати традиційні погляди на відомі історичні процеси, явища та події з метою створення більш повної історичної картини, що містила б елементи емоційності, суб'єктивні аспекти її сприйняття сучасниками. Реконструюючи минуле, історики завжди спираються на історичні джерела, серед яких центральне місце посідають писемні. Актуальність цієї теми пов'язана з необхідністю подальшого вивчення маловідомих сторінок історії німецько-румунського окупаційного режиму на території України періоду Другої світової війни. Для цього важливим є встановлення інформативності джерел і рівня актуалізації відповідних документальних матеріалів не тільки центральних, а й обласних архівів України, зокрема Державного архіву Одеської області.

Радянська історіографія окупаційного режиму періоду Другої світової війни базувалася на досить обмеженій джерельній базі, адже більшість документів німецьких і допоміжних українських органів влади були майже повністю засекречені наприкінці війни і не потрапили до наукового обігу. Комплексний аналіз документів окупаційних структур на території України періоду війни розпочався з другої половини 1980-х рр., коли гриф секретності з «окупаційних» фондів було знято. Так звана «архівна революція» спровокувала появу цілої низки загальних досліджень з історії України періоду Другої світової війни, розсекречені документи стали джерельною базою для створення робіт, присвя-

чених окупаційному режиму часів війни. Протягом кінця 1980-х – 1990-х рр. історики зосередили свою увагу, передусім, на зібраннях центральних архівних установ України, в яких зберігалися найбільші та інформативно насичений колекції документів з історії окупації. Документи обласних архівів знайшли своїх дослідників лише наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр.

Першу спробу системно представити досліднику весь комплекс та інформативні можливості фондів центральних та обласних державних архівів України окупаційного періоду було зроблено у 2006 р., коли з'явилася публікація «Архіви окупації. 1941–1944 рр.» [2]. У підготовці цього наукового видання взяли участь провідні історики та архівознавці України. Робота і сьогодні має важливе значення для дослідників окупаційного режиму в Україні. Частину документальних матеріалів з фондів Державного архіву Одеської області, які можуть висвітлити різні аспекти життя та праці науково-педагогічної інтелігенції Півдня України в роки німецько-румунської окупації, було введено до наукового обігу у працях М. Михайлуци, А. Далліна, О. Дзиглюк [23; 24; 1; 21]. Більш активно у своїх дослідженнях науковці використовували матеріали періодичної преси окупаційного періоду, які широко представлені у роботах з історії Одеського університету та інших навчальних закладів Одещини часів окупації. Першою науковою розвідкою, написаною на матеріалах періодичної преси, стала стаття В.П. Щетникова, згодом з'явилися роботи В. І. Остащук, Г. Х. Кязимової, С. А. Вишневського [41; 40; 22; 3]. Проте потенціал документальних фондів Державного архіву Одеської області у висвітленні історії повсякденного життя представників науково-педагогічної інтелігенції досліджуваного періоду ще є досить великим, значна частина документальних матеріалів не була введена до наукового обігу.

Метою пропонованої статті є спроба оцінити інформативні можливості документальних фондів Державного архіву Одеської області у висвітленні історії життя і праці представників науково-педагогічної інтелігенції в умовах німецько-румунської окупації Одещини часів Другої світової війни.

Після захоплення і поділу території України між окремими окупаційними адміністративними одиницями територія Одеської області разом з південними районами Вінницької, західними районами Миколаївської областей республіки та лівобережними районами Молдавської РСР опинилася у складі губернаторства Трансністрія. Офіційно Трансністрія не була включена до складу Румунії, проте за угодою між німецькою та румунською сторонами від 30 серпня 1941 р. потрапила під тимчасове управління Румунії. Діяльність румунської адміністрації перебувала у свою чергу під пильним наглядом і німецької влади.

У Державному архіві Одеської області зберігається близько 1 000 фондів, які можуть пролити світло на різноманітні аспекти життя населення області в

період німецько-румунської окупації регіону, у тому числі і педагогів. Найповніше в архіві репрезентовано фонди органів цивільного адміністративного управління, запроваджених головнокомандувачем румунської армії І. Антонеску. Цивільний губернатор здійснював управління через мережу дирекцій та управлінь. Губернаторство поділялося на примарі, які, у свою чергу, мали власний апарат управління [2, 386–387]. Цікаво, що цивільним губернатором Трансністрії став університетський професор Г. Алексіану.

Серед фондів окупаційних органів влади найбільш інформативними з точки зору відображення життя представників науково-педагогічної інтелігенції регіону є фонд Р-2249 «Дирекції культури губернаторства Трансністрії», який містить 1 059 одиниць зберігання, фонд Р-2242 «Головна реєстратура губернаторства Трансністрія» – 2 181 справа, фонд Р-2255 «Фінансова директорія губернаторства Трансністрія» – 1 623 справи, фонд Р-2274 «Дирекції культури примарії Одеського муніципалітету» – 397 одиниць зберігання, що відбивають весь окупаційний період. Офіційна документація, що може пролити світло на життя інтелігенції, представлена текстами угод, діловодними документами навчальних установ, офіційним листуванням з різних аспектів діяльності навчальних закладів, у тому числі з питань наукової роботи, кадрових питань, фінансових тощо.

Згідно з даними діловодної документації окупаційних структур в Одесі у 1941–1942 рр. діяло 55 шкіл та 11 ліцеїв [4, 12–15]. У фонді Р-2249 містяться відомості на виплату заробітної плати вчителям початкових шкіл Одеси, що дає можливість з'ясувати розмір заробітної плати пересічного вчителя, його тижневе навантаження, розмір і характер офіційних податків, наблизитися до персоніфікації особи вчителя періоду окупації [9, 11]. У фонді є дані і про розмір заробітної плати інших категорій працівників дирекції культури губернаторства [8]. Важливе джерело інформації становлять накази по дирекції культури та просвіти міста Одеси [18].

Документи діловодства дають можливість з'ясувати ім'я викладачів, які працювали в період окупації. Так, на історико-філологічному факультеті Одеського університету викладали Б. В. Варнеке, М. О. Соколов, О. І. Занчевський, В. І. Селінов, Я. К. Багдасарянц, А. Д. Балясний, З. А. Бориневич-Бабайцева, П. Є. Єршов, В. Ф. Лазурський, А. В. Недзвідський, Ф. І. Педанов, П. В. Підлипський, П. О. Потапов, Г. П. Сербський [10, 95–95 зв.]. Чималу цінність має інформація про утиски, які терпіли працівники навчальних закладів від влади. Так, асистент кафедри паталогічної анатомії Одеського університету Б. А. Качарава протягом 8,5 місяців утримувався у в'язниці без оголошення йому обвинувачення [5, 189]. Фонди владних структур містять важливі дані, які відбивають наукове життя регіону. Наприклад, у типографії міста німецькою мовою

було надруковано монографію професора медичного факультету І. Соколова про лікування соками рослин [7, 75]. Не менш важливою для характеристики життя науково-педагогічної інтелігенції регіону є інформація про надання викладачам академічних пенсій [6, 42–44]. Документальні матеріали певною мірою можуть охарактеризувати й атмосферу у навчальних закладах. Так, у матеріалах однієї зі справ є дані, які засвідчують факт серйозного конфлікту одного з викладачів Одеського університету Л. Є. Козловського з адміністрацією вишу [6, 30–31].

33 фонди архіву належать навчальним закладам, у тому числі фонди вищих навчальних закладів – Одеського університету, Одеського політехнічного інституту, Академії мистецтв, Одеської консерваторії, вищих технічної, медико-фармацевтичної шкіл, вищої школи харчової промисловості; технікуму, зуболікарської школи, Одеського морського ліцею, промислового ліцею, ремісничого училища, загальноосвітніх ліцеїв, близько 20 початкових шкіл. Серед фондів навчальних закладів архіву найбільш інформативно насиченими і цікавими з точки зору висвітлення обраної тематики виявилися фонд Р-2271 «Одеський університет дирекції культури губернаторства Трансністрія» (1 617 справ), фонд Р-3960 «Одеська консерваторія дирекції культури губернаторства Трансністрія» (21 справа) і фонд Р-2868 «Одеський політехнічний інститут дирекції примарії Одеського муніципалітету» (456 справ). Тут зосереджено актові матеріали та діловодну документацію навчальних закладів, що характеризують організаційні, фінансові, навчальні та науково-дослідні аспекти діяльності науково-педагогічної інтелігенції в умовах окупації. Важливим для розуміння умов праці та атмосфери у вишах має такий зразок актової документації, як «Устав Одеського університету», прийнятий 2 лютого 1942 р. Відповідно до нього, керуючим органом університету став Сенат, пов'язаний з дирекцією освіти та культури губернаторства. Статут регламентував внутрішнє життя університету, визначав правила поведінки студентів у громадських місцях, забороняв будь-які студентські громадські організації тощо [14].

Важливою для розуміння організаційних аспектів наукового життя періоду окупації можна вважати інструкцію дирекції Одеського університету про захист дисертацій. Зокрема, в ній міститься інформація про те, що замість наукового звання кандидата наук за зразком Румунії вводився ступінь магістра наук, пояснювалися особливості переходу від радянської до румунської моделі наукових звань, надавалися детальні пояснення про порядок захисту кваліфікаційних наукових робіт тощо [13].

Румунська влада мало відрізнялася від радянської з точки зору бруталного використання авторитету інтелігенції, її знань у пропагандистських цілях. Весь професорсько-викладацький склад вишів зобов'язаний був, окрім на-

вчальної та наукової роботи, виконувати також спеціальну воєнну роботу, яка полягала, як правило, у читанні публічних лекцій, виступах по радіо та написанні статей до засобів масової інформації, що містили б прорумунську агітацію й антирадянські матеріали. За будь-яку спробу зволікати з виконанням таких завдань викладачам погрожували затримкою заробітної плати [12, 33, 40, 42]. Так, 16 травня 1943 р. відбулася лекція доцента П. Є. Єршова для студентів і викладачів на тему: «Нова Італія (фашистська Італія)» [12, 68]. Рівень пасивного спротиву викладацького складу університету участі у так званій воєнній роботі, ймовірно, досяг такого рівня, що ректор університету професор П. Г. Часовников змушений був нагадувати працівникам, що відмова від антирадянської пропаганди може стати причиною звільнення, пояснювати, що можна зробити посильний внесок, не обов'язково у формі виступів з лекціями, по радіо або написанні статей у пресу [12, 96, 100].

Навіть наукові заходи часто перетворювалися на агітаційні. Такими, зокрема, були наукові конференції для професорсько-викладацького складу, їх відвідування було обов'язковим. Так, за відсутність на такій конференції 15 лютого 1943 р. було оголошено догану професору кафедри технології зерна політехнічного факультету В. І. Льченку, а завідувачу кафедри інженерних конструкцій і мостів Н. Н. Зарембо-Владичанському – зауваження. Догани за подібні порушення трудової дисципліни отримали також чотири викладачі історико-філологічного факультету, шість викладачів факультету точних наук, один викладач медичного факультету, за запізнення на конференцію догану отримали і два доктори очної клініки медичного факультету [15, 89, 106, 113].

Румунська влада неодноразово здійснювала арешти викладачів вищих навчальних закладів за підозрою у нелояльності до режиму, про що свідчать накази ректора Одеського університету [15, 66, 116 зв.]

Діловодна документація містить важливу інформацію про правила внутрішнього розпорядку університету, планування робочого дня викладача, його навчальне навантаження, розмір заробітної плати, тривалість відпустки [16]. Так, за наказом губернатора Трансїстрії по університету для всіх співробітників і студентів з 5 вересня 1942 р. вводився єдиний спосіб привітання – підняття правої руки на рівень не вище голови (римський салют) [12, 92].

Хід навчального процесу на агрономічному факультеті університету висвітлює реферат доцента Б. Г. Іванівського, написаний 9 грудня 1942 р. [17]. Про перелік навчальних предметів, викладацький склад, успішність навчання студентів можна дізнатися із залікових книжок студентів Одеського політехнічного інституту, що є зразком актової документації досліджуваного періоду [19].

Діловодна документація дає уявлення про бюджети вищих навчальних закладів, їхні прибутки та видатки, зокрема Одеської консерваторії [20]. Крім

того, з документів діловодства можна дізнатися про організаційну структуру навчальних закладів, персональний склад працюючих, про інтенсивність наукового життя педагогічної спільноти [11, 9, 153]. Так, наказом по Одеському університету від 3 травня 1943 р. за результатами захистів відповідних кваліфікаційних робіт наукові ступені магістрів або докторів медичних наук було присвоєно восьми представникам професорсько-викладацького складу вишу, ступінь магістра чи доктора хімічних наук – двом викладачам, ступінь доктора юридичних наук – одному, ступінь магістра фізичних наук – одному [15, 81, 81 зв.]. Регулярно викладачі вищих навчальних закладів Одеси їздили до Румунії у наукові відрядження. Так, доцент кафедри теоретичної фізики Л. Монакін протягом двох місяців у 1943 р. перебував у науковому відрядженні у Бухарестському університеті [15, 52 зв.].

Ще одним специфічним різновидом діловодної документації періоду німецько-румунської окупації Одещини є донесення місцевих агентів німецького відділення пропаганди «К» у м. Одесі, які зберігаються у фонді П-92 «Документи і матеріали з історії Великої Вітчизняної війни на території Одеської області (1941–1945 рр.)». Всього на службі у німців нараховувалося 42 особи, серед них був і представник науково-педагогічної інтелігенції – доцент Анатолій Поплюйко. Ці документи містять дуже важливу інформацію, яка характеризує атмосферу в Одесі, взаємини румунської влади з місцевим населенням, ціни на продукти харчування та предмети першої необхідності [24, 5, 25, 26, 32].

Отже, актова та діловодна документація фондів архіву може дати різнобічну інформацію про повсякдення науково-педагогічної інтелігенції регіону в досліджуваний період.

Важливим джерелом з історії життя науково-педагогічної інтелігенції Одещини виступають матеріали періодичної преси часів німецько-румунської окупації. Незважаючи на різний ступінь достовірності фактичного матеріалу, який подавався на шпальтах місцевих газет, він значно доповнює дані актової та діловодної документації, презентує основні тенденції в освітній і науковій сферах регіону, досить точно відбиває атмосферу часу та характеризує офіційну ідеологію румунської влади.

Видання власної преси у Трансністрії розглядалося румунською владою як важлива складова успішності власної пропаганди в регіоні. Основні завдання періодичних видань полягали, по-перше, у створенні ілюзії мирного життя, по-друге, у завоюванні довіри місцевого населення, по-третє, у викоріненні радянської ідеології та стереотипів зі свідомості, по-четверте, у пропаганді румунської ідеології, по-п'яте, у доведенні історичного права румун на захоплену територію.

Враховуючи суспільну важливість періодичної преси, вона, так само як і всі інші форми публікацій, знаходилася під пильним наглядом дирекції культури губернаторства та суворо цензурувалася. Згідно з декретом Антонеску від 19 серпня 1941 р., газети не мали права публікувати матеріали, що містять критику румунської влади або німецької, проте повинні вести антирадянську та антисемітську пропаганду.

Через специфіку регіону вся місцева преса для населення була російськомовною, використання української мови суворо заборонялося. Уявлення про функціонування періодичної преси на території Трансністрії дають матеріали фонду Р-3363 «Відділ преси Губернаторства Трансністрії», який містить 9 одиниць зберігання та висвітлює період з 1941 по 1944 рр. [2, 388].

З переліку назв газет досліджуваного періоду, які зберігаються у фондах Державного архіву Одеської області, до аналізу було залучено три основні, що відбивають різні спектри читацьких інтересів і з різних боків можуть характеризувати життя сьогодні.

Першим періодичним виданням Одеси стала «Одесская газета», яка виходила з 17 жовтня 1941 р. по 4 березня 1944 р. Газета фактично була офіційним друкованим органом Одеської примарії, тому основне місце тут посідали офіційні повідомлення, декрети, правила, та розпорядження румунської влади. Головним редактором газети з 1942 р. був педагог – учитель молдавської та російської мов С. Думітрашку, що, ймовірно, стало одним із чинників того, що освітня тематика в «Одесской газете» була досить широко представлена. Так, уже 28 жовтня 1941 р. на її шпальтах повідомлялося, що до міського муніципалітету прибула делегація професорів вищих навчальних закладів, які запевнили офіційну владу в своїй лояльності і готовності до співпраці [33]. Оскільки створення ілюзії мирного життя було одним із пріоритетів влади, то газета досить регулярно і повно повідомляла населення про відкриття навчальних закладів різного рівня, матеріали газети надають уявлення про загальний стан системи освіти часів румунської окупації. В «Одесской газете» від 5 лютого 1942 р. повідомляється, що I ступінь загальної освіти становила початкова школа («школа примар»); II ступінь – гімназія; III ступінь – лицей [34]. Згідно з даними тієї ж газети, Одеський університет відновив діяльність 7 грудня 1942 р. [31]. У його складі були такі факультети: медичний, фізико-математичний (відділення математичне і природничих наук), політехнічний, агрономічний, історико-філологічний, юридичний, богословський [32]. Це загалом підтверджується й іншими джерелами. Газета містить інформацію і про дату відкриття Одеської консерваторії [36].

Професійна діяльність науково-педагогічної інтелігенції та розвиток вищої освіти передбачали здійснення наукових студій, які не припинялися навіть

в умовах окупації, про що свідчать і дані преси. Так, 3 січня 1943 р. відбувся захист дисертації на здобуття ступеня доктора медичних наук магістра медицини Володимира Івановича Савка на тему: «Меланофорний гормон у біології та патології жіночого організму» [35]. 10 січня 1943 р. відбувся захист докторської дисертації доцента хірургії В. П. Снежкова на тему: «Клініка слинокам'яної хвороби» [37]. В «Одеської газеті» від 15 жовтня 1943 р. повідомлялося, що 29 жовтня на історико-філологічному факультеті відбувся захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук професором В. Селіновим на тему: «Стародавні причорноморські поселення між Бугом і Дністром періоду торгівельного розквіту Ольвії в IV і III ст. до Р. Х.» [39]. У вересні 1943 р. при Одеському університеті було відновлено діяльність Одеського Товариства історії і старожитностей, його віцепрезидентом було обрано В. І. Селінова, а секретарем – О. Б. Варнеке. Університет поновив також видання «Записок Одеського університета» [38].

Ще одним важливим періодичним виданням Одеси часів окупації була газета «Молва», яка видавалася на кошти Губернаторського управління і вважалася офіційним друкованим органом дирекції культури губернаторства Трансністрія. З 1 грудня 1942 р. по 8 квітня 1944 р. газета виходила щоденно і мала високий попит у місцевого населення. Це певною мірою пояснюється професійним складом редакції на чолі з російським журналістом М. Н. Белковським [1, 56]. Загальне уявлення про роботу газети дає фонд Р-3964 «Редакція газети «Молва» – орган дирекції культури губернаторства Трансністрія, м. Одеса, який складається з 115 справ і охоплює період роботи газети з 1942 по 1944 рр. Крім офіційних оголошень, політичних новин та антисемітських матеріалів, «Молва» містила численні літературні оповідання, фельєтони, редакційні замітки, авторські репортажі, чим вигідно вирізнялась з-поміж інших видань. Газета багато уваги приділяла організації вищої освіти та діяльності вищих навчальних закладів регіону, тут були постійні рубрики «Культурне життя», «Життя Трансністрії», які містили матеріали про Одеський університет, Народний університет, консерваторію, духовну освіту. Так, саме газета «Молва» виступила з ініціативою про відкриття духовної семінарії, із матеріалів газети ми можемо дізнатися про підготовку вченими з нагоди 150-річчя заснування міста монументальної наукової розвідки «Одеса» [25; 27]. У газеті було надруковано статтю про молодого викладача сільськогосподарського інституту, вченого, діяльність якого високо оцінила навіть радянська влада [26]. Матеріали газети підтверджують практику запрошення для викладання у вишах Одеси іноземних професорів, зокрема, професора румунської мови та літератури І. Барбулеску, професора французької мови Джионат з Румунії, з Римського університету – професора Логатто (курс російської літератури), з італійської куль-

турної місії в Румунії – професора Галло (курс італійської мови та антично-італійської культури) [28].

Наступною знаковою газетою міста стала «Одесса», яка була орієнтована на менш вибагливого читача і представляла собою так звану «бульварну пресу». Виходила газета протягом 1942–1943 рр., спочатку як щотижневик, а згодом як щоденне видання. Через свою специфіку тут міститься набагато менше фактичної інформації, що може безпосередньо дати уявлення про професійну діяльність науково-педагогічної інтелігенції, проте матеріали видання як ні які інші дають уявлення про дух епохи. За влучним висловом А. Далліна, «Одесса» була значним симптомом часу, відображенням загального бажання «нормальності» і буржуазних задовольень [1, 58]. На шпальтах газети було розміщено текст гімну Румунії, вивчення якого було обов'язковим для учнів [29]. У газеті було оголошено про конкурс дирекції культури за сприяння губернатора Трансільванії на кращий антикомуністичний твір на теми: I категорія – «Спогади більшовицьких часів» (для письменників і журналістів); II категорія – «Історія жахливих злочинів, здійснених більшовиками» (для істориків); III категорія – «Ідеологічна критика марксизму-ленінізму» (для журналістів, філософів, економістів, юристів). Авторам кращих творів обіцяли великі премії: I премія – 1 000 РККС, II премія – 500, III премія – 200 РККС [30].

Отже, матеріали періодичних видань дають широке уявлення про основні напрями державної політики румунської влади, освітнє та наукове життя регіону, містять важливу інформацію про викладацьку і науково-дослідну діяльність інтелігенції, побутові проблеми, дають уявлення про атмосферу часу.

Таким чином, проаналізований комплекс архівних документальних джерел і періодики дає достатньо повне уявлення про особливості організації та умови викладацької діяльності інтелігенції, їхню участь у науковому житті, про залучення педагогів до пропагандистських заходів румунської влади, рівень прибутків, пенсійне забезпечення, соціальні умови, атмосферу у науково-педагогічних колективах, ставлення з боку владних структур тощо. Проте до аналізу не було залучено матеріали особового походження, які теж представлені у фондах Державного архіву Одеської області, що може стати предметом окремого дослідження у подальшому.

Abstract

The article analyzes the documentary materials of the funds of the State Archives of Odessa region, which had been postponed during the German-Romanian occupation of Odessa region (1941–1944 years.) And reflect the the essence of the occupation regime. The purpose of this article is an attempt to assess the possibility of the informative documentary funds in covering the history of life and work of

representatives of scientific and pedagogical intelligentsia during the German-Romanian occupation Odesa in the Second World War.

Author have included documents and documentation of case management of funds of the central institutions of the Romanian occupation governor of Transnistria and Odessa prymariyi and documentation of higher education institutions of the region, including Odessa University, Odessa Polytechnic Institute and Odessa Conservatory for analysis.

In addition, reports of local agents of the German command about the situation and the moods of the population of Odessa Foundation «Documents and materials of the Great Patriotic War in the Odessa region (1941–1945 years)» became an important addition to the official documentation. Periodical Press of the region was analyzed by author, including three different materials by its nature and readership of newspapers («Odesskaya newspaper», «rumor», «Odessa»), which can significantly complement the other materials of written sources. The author has concluded about significant possibility of the informative archive of of funds that have been analyzed in the coverage of various aspects of scientific and pedagogical intelligentsia in Odessa region during the German-Romanian occupation. The most promising for further research are documents of personal origin.

Keywords: *Archive Fund; documentary materials, the German-Romanian occupation, scientific and pedagogical intelligentsia.*

Аннотация

В статье проанализированы материалы фондов Государственного архива Одесской области, которые откладывались в период немецко-румынской оккупации Одесщины (1941–1944 гг.) и отражают сущность оккупационного режима. Целью данной статьи является попытка оценить информационные возможности документальных фондов данной архивной организации в освещении истории жизни представителей научно-педагогической интеллигенции в условиях немецко-румынской оккупации региона времен Второй мировой войны.

К анализу были привлечены актовые документы и делопроизводственная документация фондов центральных румынских оккупационных структур губернаторства Транснистрия и Одесской примарии, а также высших учебных заведений региона, в частности Одесского университета, Одесского политехнического института и Одесской консерватории. Кроме того, важнейшим дополнением к официальной документации стали материалы донесений местных агентов немецкого командования о положении и настроениях населения Одессы из фонда «Документы и материалы по истории Великой Отечественной войны на территории Одесской области (1941–1945 гг.)». Проанализированы также данные периодической прессы региона, в частности материалы

трех различных по своему характеру и читательской аудитории газет («Одесская газета», «Молва», «Одесса»), которые позволяют существенно дополнить данные других письменных источников.

В ходе исследования сделаны выводы о значительных информативных возможностях проанализированных фондов архива в освещении различных аспектов жизни научно-педагогической интеллигенции региона периода немецко-румынской оккупации. К наиболее перспективным для дальнейшего исследования можно отнести документы личного происхождения.

Ключевые слова: *архивный фонд, документальные материалы, немецко-румынская оккупация, научно-педагогическая интеллигенция.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Dallin A. Odessa, 1941–1944: a Case Study of Soviet Territory Under Foreign Rule. – Santa Monica, 1957. – 296 p.
2. Архіви окупації. 1941–1944 рр. / упоряд. Н. В. Маковська. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 1. – 872 с.
3. Вишневський С. А. Діяльність Одеського університету в роки румунської окупації Південної України (1941–1944 роки) / С. А. Вишневський // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія Історичні науки. – 2013. – Вип. 3.34. – С. 136–142.
4. Державний архів Одеської області (далі – Держ. архів Одеськ. обл.). – Ф. П-92. – Оп. 2. – Спр. 65. – 166 арк.
5. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2242. – Оп. 2. – Спр. 41. – 113 арк.
6. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2249. – Оп. 1. – Спр. 143. – 189 арк.
7. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2249. – Оп. 1. – Спр. 192. – 66 арк.
8. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2249. – Оп. 1. – Спр. 200. – 247 арк.
9. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2249. – Оп. 1. – Спр. 203-а. – 4 арк.
10. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2249. – Оп. 3. – Спр. 143. – 122 арк.
11. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2255. – Оп. 1. – Спр. 73. – 98 арк.
12. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2271. – Оп. 4. – Спр. 1. – 154 арк.
13. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2271. – Оп. 4. – Спр. 4. – 112 арк.
14. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2271. – Оп. 4. – Спр. 5. – 25 арк.
15. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2271. – Оп. 4. – Спр. 10. – 48 арк.
16. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2271. – Оп. 4. – Спр. 13. – 160 арк.
17. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2271. – Оп. 4. – Спр. 138. – 91 арк.
18. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2271. – Оп. 4. – Спр. 66. – 2 арк.
19. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2274. – Оп. 1. – Спр. 36. – 16 арк.
20. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-2868. – Оп. 2. – Спр. 10. – 39 арк.

21. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. Р-3960. – Оп. 1. – Спр. 5. – 12 арк.

22. Дзинглюк О. Соціально-економічний стан мешканців Одеси в період окупації 1941–1944 років / О. Дзинглюк // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – 2014. – № 6. – С. 201–214.

23. Кязимова Г. Х. Освітнянське «відродження» в зоні румунської окупації (1941–1944 рр.) / Г. Х. Кязимова // Інтелігенція і влада. – 2012. – Вип. 27. – С. 135–139.

24. Михайлуца М. Богословська освіта в «Трансністрії» за румунського володарювання (1941–1944 рр.) / М. Михайлуца, І. Нікульча // Література та культура Полісся. – Вип. 27 Регіональна історія та культура в українському та східноєвропейському контексті. – Ніжин: Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя, 2004. – С. 230–233.

25. Михайлуца М. І. Освітньо-культурний та релігійний стан у період румунської окупації Півдня України (Бессарабія та Трансністрія) 1941–1944 рр. // Наука і освіта : зб. наук. праць. – К.: «Хрещатик», 1997. – Кн. І. – С. 40–43.

26. Молва. – 1942. – 3 декабля.

27. Молва. – 1942. – 30 декабля.

28. Молва. – 1943. – 22 юля.

29. Молва. – 1943. – 18 марта.

30. Одесса. – 1942. – 16 октябля.

31. Одесса. – 1942. – 4 октябля.

32. Одесская газета. – 1941. – 10 декабля.

33. Одесская газета. – 1941. – 16 декабля.

34. Одесская газета. – 1941. – 28 октябля.

35. Одесская газета. – 1942. – 5 февля.

36. Одесская газета. – 1943. – 12 января.

37. Одесская газета. – 1943. – 15 марта.

38. Одесская газета. – 1943. – 16 января.

39. Одесская газета. – 1943. – 5 сентябля.

40. Одесская газета. – 1943. – 15 октябля.

41. Остащук В. І. Розвиток медицини, медичної освіти та науки в Одесі в період румунської окупації (1941–1944 рр.) / В. І. Остащук // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу Києво-Могилянська акад. Серія Історичні науки. – 2009. – Т. 100, вип. 87. – С. 78–82.

42. Щетников В. П. Одесский университет: 1941–1944 годы / В. П. Щетников // Записки історичного факультету. – Одеса, 1999. – Вип. 9. – С. 266–271.

References

1. Dallin A. Odessa, 1941–1944: a Case Study of Soviet Territory Under Foreign Rule. – Santa Monica, 1957. – 296 p.
2. Arkhivy okupatsii. 1941–1944 rr. / uporiadk. N. V. Makovska [Archives of occupation. 1941–1944 years]. – K.: Vydavnychiy dim „Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2006. – T. 1. – 872 s.
3. Vyshnevskiy S. A. Diialnist Odeskoho universytetu v roky rumunskoi okupatsii Pivdennoi Ukrainy (1941–1944 roky) / S. A. Vyshnevskiy [The activities of Odessa University during the Romanian occupation in South Ukraine (1941–1944 years)] // Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Serii Istorychni nauky. – 2013. – Vyp. 3.34. – S. 136–142.
4. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti (dali – Derzh. arkhiv Odesk. obl.) [State archive of Odessa region]. – F. P-92. – Op. 2. – Spr. 65. – 166 ark.
5. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2242. – Op. 2. – Spr. 41. – 113 ark.
6. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2249. – Op. 1. – Spr. 143. – 189 ark.
7. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2249. – Op. 1. – Spr. 192. – 66 ark.
8. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2249. – Op. 1. – Spr. 200. – 247 ark.
9. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2249. – Op. 1. – Spr. 203-a. – 4 ark.
10. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2249. – Op. 3. – Spr. 143. – 122 ark.
11. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2255. – Op. 1. – Spr. 73. – 98 ark.
12. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2271. – Op. 4. – Spr. 1. – 154 ark.
13. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2271. – Op. 4. – Spr. 4. – 112 ark.
14. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2271. – Op. 4. – Spr. 5. – 25 ark.
15. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2271. – Op. 4. – Spr. 10. – 48 ark.
16. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2271. – Op. 4. – Spr. 13. – 160 ark.

17. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2271. – Оп. 4. – Spr. 138. – 91 ark.
18. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2271. – Оп. 4. – Spr. 66. – 2 ark.
19. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2274. – Оп. 1. – Spr. 36. – 16 ark.
20. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-2868. – Оп. 2. – Spr. 10. – 39 ark.
21. Derzh. arkhiv Odesk. obl. [State archive of Odessa region]. – F. R-3960. – Оп. 1. – Spr. 5. – 12 ark.
22. Dzynhliuk O. Sotsialno-ekonomichniy stan meshkantsiv Odesy v period okupatsii 1941–1944 rokov / O. Dzynhliuk [Social and economic condition of the inhabitants of Odessa during the occupation in 1941–1944 years] // Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu. – 2014. – № 6. – S. 201–214.
23. Kiazymova H. Kh. Osvitianske „vidrozhennia” v zoni rumunskoi okupatsii (1941–1944 rr.) / H. Kh. Kiazymova [Educational „renaissance” in the area of Romanian occupation (1941–1944 years)] // Intelihentsiia i vlada. – 2012. – Vyp. 27. – S. 135–139.
24. Mykhailutsa M. Bohoslovska osvita v „Transnistrii” za rumunskoho volodariuvannia (1941–1944 rr.) / M. Mykhailutsa, I. Nikulcha [The Theological education in „Transnistria” during the Romanian rule (1941–1944 biennium.)] // Literatura ta kultura Polissia. – Vyp. 27 / (Rehionalna istoriia ta kultura v ukrainskomu ta skhidnoievropeiskomu konteksti). – Nizhyn: Nizhyn. derzh. ped. un-t im. M. Hoholia, 2004. – S. 230–233.
25. Mykhailutsa M. I. Osvitno-kulturnyi ta relihiinyi stan u period rumunskoi okupatsii Pivdnia Ukrainy (Bessarabiia ta Transnistriia) 1941–1944 rr. [Educational, cultural and religious situation in the period of the Romanian occupation of South of Ukraine (Bessarabiya and Transnistriya) 1941–1944 years] // Nauka i osvita: zb. nauk. prats. – K.: „Khreshchatyk”, 1997. – Kn. I. – S. 40–43.
26. Molva [Rumor]. – 1942. – 3 dekabrya.
27. Molva [Rumor]. – 1942. – 30 dekabrya.
28. Molva [Rumor]. – 1943 – 22 iyulya.
29. Molva [Rumor]. – 1943. – 18 marta.
30. Odessa [Odessa]. – 1942. – 16 oktyabrya.
31. Odessa [Odessa]. – 1942. – 4 oktyabrya.
32. Odesskaya gazeta [Odesskaya newspaper]. – 1941. – 10 dekabrya.
33. Odesskaya gazeta [Odesskaya newspaper]. – 1941. – 16 dekabrya.
34. Odesskaya gazeta [Odesskaya newspaper]. – 1941. – 28 oktyabrya.
35. Odesskaya gazeta [Odesskaya newspaper]. – 1942. – 5 fevralya.

36. Odesskaya gazeta [Odesskaya newspaper]. – 1943. – 12 yanvarya.

37. Odesskaya gazeta [Odesskaya newspaper]. – 1943. – 15 marta.

38. Odesskaya gazeta [Odesskaya newspaper]. – 1943. – 16 yanvarya.

39. Odesskaya gazeta [Odesskaya newspaper]. – 1943. – 5 sentyabrya.

40. Odesskaya gazeta [Odesskaya newspaper]. – 1943. – 15 oktyabrya.

41. Ostashchuk V. I. Rozvytok medytsyny, medychnoi osvity ta nauky v Odesi v period rumunskoi okupatsii (1941–1944 rr.) / V. I. Ostashchuk [The development of medicine, medical education and science in Odessa during the Romanian occupation (1941–1944 years).] // Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu im. Petra Mohyly kompleksu Kyievo-Mohylianska akad. Serii Istorychni nauky. – 2009. – T. 100, Vyp. 87. – S. 78–82.

42. Schetnikov V. P. Odesskiy universitet: 1941–1944 gody / V. P. Schetnikov [Odessa University: 1941–1944 years] // Zapiski Istorichnogo fakultetu. – Odesa, 1999. – Vip. 9. – S. 266–271.

УДК 94(477):314.113 «1940/1960»

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ РАДЯНСЬКОЇ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В УРСР (1940–1960-ТІ РР.)

Касьянова Наталія

Стаття присвячена дослідженню впливу переселенської політики радянської влади на соціально-демографічні показники населення місць входу та виходу мігрантів в УРСР в 40–60-ті рр. ХХ ст. Для аналізу обрано соціально-демографічні чинники, що є визначальними у характеристиці переселенців, а саме: статеві-вікова структура, рівень освіченості та соціально-професійний склад, національність. Під час дослідження автор намагався використувати такі невід’ємні частини наукового методу, як об’єктивність, системний аналіз та узагальнення, метод дедукції. Зроблено висновок про недостатню організованість і врахування можливих соціально-демографічних наслідків, що вносило наступні зміни в демографічну ситуацію. Мова йде про поглиблення диспропорції статей, яка виявлялася у чисельному переважанні жінок над чоловіками, особливо у сільській місцевості. Поряд з диспропорцією статей спостерігався й процес постаріння населення в місцях виходу, адже переселенці в першу чергу розглядалися державою як реальні та потенційні трудові